

-: રૂપરેખા :-

- 9.0 ઉદ્દેશો
- 9.1 પ્રસ્તાવના
- 9.2 વ્યાજનો અર્થ
- 9.3 વ્યાજના સિદ્ધાંતો
- 9.4 કેઈન્સનો (તરલતા-પસંદગીનો) સિદ્ધાંત
 - 9.4.1 રોકડ પસંદગીના હેતુઓ
 - 9.4.2 વ્યાજદર ફેરફારની ધારણાઓ અને વ્યાજદર
 - 9.4.3 વ્યાજ-નિર્ધારણ
 - 9.4.4 સમતુલા દરમાં ફેરફાર
 - 9.4.5 સિદ્ધાંતની મર્યાદા
 - 9.4.6 સિદ્ધાંતનું મહત્ત્વ
- 9.5 IS-LM મોડલ
 - 9.5.1 રોકાણની માંગ અને રોકાણનો પુરવઠો
 - 9.5.2 નાણાંની માંગ અને નાણાંનો પુરવઠો
 - 9.5.3 આવક અને વ્યાજ-નિર્ધારણ
 - 9.5.4 સિદ્ધાંતનું મૂલ્યાંકન
- 9.6 સારાંશ
- 9.7 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 9.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- ઉપયોગી પુસ્તકો

9.0 ઉદ્દેશો (Objectives) :

- આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા પછી તમે,
 - વ્યાજ એ નાણાકીય ઘટના છે કે વાસ્તવિક ઘટના છે તે સમજાવી શકશો.
 - વ્યાજ-નિર્ધારણ કેવી રીતે થાય તે જણાવી શકશો.
 - IS-LM રેખાની ઉત્પત્તિ સમજાવી શકશો.
 - વસ્તુબજાર અને નાણાં બજારની સમતુલા સમજાવી શકશો.
-

9.1 પ્રસ્તાવના

આવક નિર્ધારણના સિદ્ધાંતના એક ભાગરૂપે અને મૂડીરોકાણ વિધેયના એક સહનિર્ધારક પરિબળ તરીકે વ્યાજ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. પરંતુ કેવી રીતે નક્કી થાય છે અને ક્યાં ક્યાં પરિબળો અસર કરે તેની સમજૂતી આપતાં પ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રનાં અને નવપ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રના વિવિધ સિદ્ધાંતો આપવામાં આવ્યા છે. જેમાં પ્રસ્તુત નવ પ્રશિષ્ટ સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરવાનો છે.

સામાન્ય વ્યવહારમાં વ્યાજ એ નાણાંમાં રજૂ થતો ટકાવારી દર છે. અમુક મુદત માટે જો મૂડી ઉછીની લેવામાં આવે તો તેની વપરાશ બદલ તેના માલિકને જે કિંમત કે મૂળ નાણાંથી વધુ રકમ આપવામાં આવે તેને વ્યાજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેવી રીતે જમીનના ઉપયોગ બદલ જમીન માલિકને ભાડુ આપવામાં આવે છે. શ્રમના ઉપયોગ બદલ શ્રમિકને વેતન આપવામાં આવે છે, તેવી રીતે મૂડીના ઉપયોગ બદલે મૂડીપતિને વ્યાજ આપવામાં આવે છે. ટૂંકમાં વ્યાજ એ મૂડીના વપરાશનું વળતર છે. જે મૂડીનો ઉપયોગ થતો નથી તેને વ્યાજ પણ મળતું નથી.

9.2 વ્યાજનો અર્થ

- પ્રો. સેલિંગમેનના જણાવ્યા પ્રમાણે ‘મૂડી ભંડોળના વળતરને વ્યાજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.’
- નટ વિકસેલના મત મુજબ : ‘મૂડી માલિકને તેના સંયમના બદલામાં મૂડીની ઉત્પાદકતાનાં કારણે જે બદલો મળે તેને વ્યાજ કહે છે.’
- કેઈન્સના મત અનુસાર ‘વ્યાજ એ શુદ્ધ નાણાકીય ઘટના છે જે “વ્યાજ એ રોકડ વૃત્તિ પર કાબુ કરવા માટેનો બદલો છે.’

વ્યાજ એ નાણાકીય અર્થકારણમાં ઉદ્ભવતી ઘટના છે. આનો અર્થ એ નથી કે નાણાવિહિન અથવા સાટા પદ્ધતિમાં વ્યાજ સંભવી શકે નહીં. આમ છતાં આ પ્રકારના અર્થકારણમાં લેવડ-દેવડનું કાર્ય એટલું બધું કઠિન હોય છે કે વ્યાજની ગણતરી કરવી મુશ્કેલ છે. આમ છતાં રોબર્ટસના જણાવ્યા અનુસાર વ્યાજનો દર વપરાશ અંગેના, મૂડીરોકાણ અંગેના અને નાણાંની માંગ-પુરવઠા અંગેના વિવિધ નિર્ણયો દ્વારા સંયુક્તપણે નક્કી થાય છે. હિક્સના IS-LM રેખાઓ પર આધારિત સિદ્ધાંતમાં પણ વ્યાજનો દર સંયુક્તપણે નાણાકીય અને વાસ્તવિક ઘટનાઓ તરીકે દર્શાવાય છે.

9.3 વ્યાજના સિદ્ધાંતો

- (1) પ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીઓનો સિદ્ધાંત
- (2) ધિરાણ ભંડોળનો સિદ્ધાંત
- (3) કેઈન્સનો સિદ્ધાંત
- (4) IS-LM રેખાઓ પર આધારિત સિદ્ધાંત

ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોની તેના વિકાસના ક્રમને આધારે ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. પરંતુ પ્રસ્તુત એકમાં આપણે કેઈન્સનો સિદ્ધાંત અને IS-LM રેખાઓ પર આધારિત સિદ્ધાંતની જ ચર્ચા કરવાના છીએ.

9.4 કેઈન્સનો (તરલતા પસંદગીનો) વ્યાજનો સિદ્ધાંત

કેઈન્સે તેમના General Theory of Employment Interest નામના પુસ્તકમાં જેને આપણે ટૂંકમાં ‘જનરલ થિયરી’ તરીકે ઓળખીએ છીએ. તેમાં વ્યાજનો રોકડ પસંદગીનો સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો છે. કેઈન્સે એવી દલીલ કરે છે કે શિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રી રજૂ કરેલ વ્યાજનો સિદ્ધાંત નાણાંની માંગ કે જે મૂડીરોકાણ માટે કરવામાં આવે છે અને નાણાંનો પુરવઠો કે જે બચત દ્વારા નક્કી થાય છે. બંને જ્યાં નાણાંની માંગ અને નાણાંનો પુરવઠો સરખા થાય ત્યાં વ્યાજદર નક્કી થાય છે. પરંતુ કેઈન્સે માને છે કે આ વિશ્લેષણ ભૂલ ભરેલું છે. મૂડીરોકાણ વ્યાજદર આધારિત છે તે યોગ્ય છે. પણ બચતની પુરવઠા રેખા વ્યાજદર પર આધારિત નથી. કારણ કે બચત એ આવક સાથે સંબંધિત છે. એટલે કે આવકમાં

વધારો-ઘટાડો થવાથી બચતમાં વધારો-ઘટાડો થાય છે. એટલે બચતનો સંબંધ વ્યાજ સાથે નહીં, પણ આવક સાથે છે.

વળી પ્રશિષ્ટ સિદ્ધાંતમાં મૂડીરોકાણની માંગ પણ વ્યાજદર પર આધારિત છે. કેઈન્સ માને છે કે મૂડીરોકાણનો આધાર માત્ર વ્યાજ નહીં, પણ મૂડીની સીમાંત કાર્યક્ષમતા બંને સંયુક્ત રીતે મૂડીરોકાણ પ્રમાણ નક્કી કરે છે. વળી, મૂડીરોકાણ આવકનું પ્રમાણ નક્કી કરે છે. એટલે કેઈન્સના સિદ્ધાંતમાં વ્યાજનો દર અને મૂડીની સીમાંત કાર્યક્ષમતા મૂડીરોકાણ નક્કી કરે છે. મૂડીરોકાણ આવક નક્કી કરે છે અને આવક એ બચત નક્કી કરે છે. ત્યારે વ્યાજનો દર અલાયદી રીતે નક્કી થાય છે.

વ્યાજનો દર કેઈન્સના મતે નાણાંની માંગ અને નાણાંના પુરવઠા દ્વારા નક્કી થાય છે. નાણાંનો પુરવઠો જે તે દેશની કેન્દ્રીય બેંક દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. અને તે વ્યાજદરને ધ્યાને લીધા વગર નક્કી થાય છે. વ્યાજદરમાં ફેરફાર થાય તો નાણાંનાં પુરવઠામાં ફેરફાર થતો નથી. તેથી નાણાંની પુરવઠા રેખાને OY ધરી સીમાંત ઊભી રેખા હોય છે પણ મહત્વનો પ્રશ્ન નાણાંની માંગનો છે.

9.4.1 રોકડ પસંદગીના હેતુઓ :

લોકો રોકડ પસંદગી શા માટે કરે છે ? કેઈન્સના મત પ્રમાણે લોકોની રોકડ પસંદગી પાછળ ત્રણ હેતુઓ રહેલાં છે. આ ત્રણ હેતુઓ સમાજની કુલ રોકડ પસંદગી નક્કી કરે છે.

(1) વિનિમય અથવા સોદાકીય હેતુ :

લોકોને પોતાના રોજબરોજનાં જીવનમાં સોદાઓની ચૂકવણી કરવા અમુક રોકડ હાથ પર રાખવી પડશે. કારણ કે, તેને મળતી આવક અને તેને કરવો પડતો ખર્ચ વચ્ચેનાં સમયના ગાળાને પહોંચી વળવાનું હોય છે. જો તત્કાળ આવક ઊભી થતી હોય તો નજીવી અથવા શૂન્ય ખર્ચથી ચલાવી શકાય. એચ.જી. વેલ્સનું એક ઉદાહરણ લઈએ તો આ કમ્પ્યુટરના સમયમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિનું ખર્ચ અને તેની આવક વચ્ચે સંપૂર્ણ એવો સમન્વય થાય છે કે વ્યક્તિ સોદાકીય હેતુ માટે નાણું ન રાખવું પડે ત્યારે નાણું માત્ર મૂલ્ય માપક જ રહેવાનું, પરંતુ વાસ્તવમાં સમગ્ર અર્થકારણમાં આમ થવું શક્ય નથી.

વ્યક્તિને આવક દૈનિક, અઠવાડિક, માસિક કે વાર્ષિક મળતી હોય છે. જેમ સમયનો ગાળો નાનો તેમ આવા હેતુ માટે ઓછા નાણાં રાખવા પડે છે. દા.ત. A અને B વ્યક્તિનો માસિક પગાર રૂ. 300 છે અને બંને રોજના રૂ. 20 પ્રમાણે ખર્ચ કરે છે. પરંતુ A વ્યક્તિને 15 દિવસ મળે છે અને B વ્યક્તિને 1 માસ પગાર મળે છે. તેથી બંનેની સરેરાશ કાઠીએ તો A વ્યક્તિને રૂ. 150 રોકડ સ્વરૂપે રાખવા પડે અને B વ્યક્તિએ રૂ. 300 રોકડ સ્વરૂપે રાખવા પડે છે.

આ ઉપરાંત બેંકિંગ વ્યવસ્થાનો વિકાસ, પેટીની વેચાણ વ્યવસ્થા, રાષ્ટ્રીય આવક, રોજગારી અને ભાવ સપાટીનું પ્રમાણ વગેરે બાબતોથી સોદાકીય હેતુ માટેની માંગને અસર કરે છે. કેઈન્સ માને છે કે ટૂંકાગાળામાં આ બાબતો સ્થિર છે. જે ફેરફાર થાય તો માત્ર ને માત્ર આવકના આધારે થાય છે. સોદાકીય હેતુ માટેની નાણાંની માંગ અને આવક ધન સંબંધ રહેલો છે.

(2) સાવચેતીનો હેતુ :

માનવજીવન અનિશ્ચિતતાઓથી ભરેલું છે. ભવિષ્યમાં ન કલ્પી હોય એવી આપત્તિઓ આવી પડે તો તેને પહોંચી વળવા જે પ્રમાણમાં નાણાં પોતાના હાથ રાખે તેને સાવચેતીના હેતુ માટેની માંગ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દા.ત. માંદગી, બેકારી, અકસ્માત કે પોતાની આવક યોગ્ય સમયે ન મળવી વગેરે. આવી સાવચેતી માટે રાખવામાં

આવતી રોકડ પસંદગી પણ આવકને આભારી હોય છે. વધારે આવક મેળવતા વધુ રોકડ રાખે છે અને ઓછી આવક મેળવતા ઓછી રોકડ રાખે છે.

સાવચેતીના હેતુ માટે કેટલી રોકડ રાખવી તે લોકોના સ્વભાવ પર આધાર રાખે છે. ગણતરીબાજ અને સાહસવૃત્તિ ધરાવતી વ્યક્તિ ઓછી રકમ રાખશે અને બીકણ અને ચંચળ વ્યક્તિ વધારે રકમ રાખે છે. આ ઉપરાંત વ્યાપાર-ઉદ્યોગની સદ્ધરતા, બજારમાંથી શાખ મેળવવાની શક્તિ વગેરે પરિબળો સાવચેતી હેતુ માટે માંગને અસર કરે છે.

‘સોદાકીય’ અને ‘સાવચેતી’ના હેતુઓ માટે ઊભી થતી નાણાંની માંગને હેતુઓની દૃષ્ટિએ તિન્ન ગણી શકાય છે, પરંતુ વ્યવહારમાં આવું વર્ગીકરણ કરવું સરળ નથી. જ્યારે બંને હેતુઓ માટેની માંગનો આધાર આવક સંબંધિત છે. વ્યાજદર સાથે તેનો કશો સંબંધ નથી. એ નિષ્કર્ષ પર આપણે આવ્યા છીએ. તો વ્યાજ સાથે કયા પ્રકારની નાણાંની માંગ સાથે સંબંધ છે ? કેઈન્સ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ‘સદ્દાકીય હેતુ’ માટેની માંગ જણાવે છે.

(3) સદ્દાકીય હેતુ :

ભાવિ અનિશ્ચિત છે એ કેઈન્સના પુસ્તકનું સામાન્ય ઉચ્ચારણ છે. વ્યાજના દરની ભાબતમાં પણ ભવિષ્યની અનિશ્ચિતતા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ભવિષ્યમાં વ્યાજ દરોમાં કેવો ફેરફાર થવાનો છે તેની અસર લોકોની રોકડ પસંદગી પર પડશે. ભવિષ્યમાં વ્યાજદર વધવાની કે ઘટવાની ધારણા રાખવામાં આવે તેને કારણે રોકડ હાથ પર રાખવાની વૃત્તિમાં જે વધારો-ઘટાડો થાય છે તેને કેઈન્સે સદ્દાકીય હેતુ માટેની રોકડવૃત્તિ તરીકે ઓળખાવે છે.

બુદ્ધિપૂર્વક વર્તન કરતો વ્યક્તિ સોદાકીય હેતુ કરતાં વધારે રોકડ નાણું હાથ પર રાખશે નહીં. કારણ કે તેને વ્યાજરૂપી આવક ગુમાવવી પડે છે. કેઈન્સ એવી દલીલ કરે છે કે વ્યક્તિ નાણું હાથ પર રાખવાને બદલે બોંડમાં રોકે ત્યારે તે એવું અનુમાન કરી લે છે - એવો સદ્દો ખેલી લે છે કે - વ્યાજનો દર સ્થિર રહેશે. પરંતુ વ્યાજના દરો હંમેશાં સ્થિર રહે એવી કોઈ વ્યવસ્થા હોઈ શકે નહીં અને ભૂતકાળમાં આવો સ્થિર દર રહ્યો હોવાનું સૂચવતો પણ નથી. વળી ભવિષ્યમાં વ્યાજનો દર વધશે કે ઘટશે એવી સંપૂર્ણ શક્યતા રહેલી છે. આ વ્યાજના વધતો-ઘટતો દર બોન્ડના મૂલ્યમાં ફેરફાર થાય છે. આ સંભવિત બોન્ડ મૂલ્ય-ફેરફાર શું છે તે જોઈએ.

બોન્ડ એક નિશ્ચિત વ્યાજદાયી અકસ્માત છે. જેને માટે આપણે જામીનગીરી શબ્દ પ્રયોગ પણ કરીએ છીએ. લોકો જામીનગીરી ઉપરાંત શેર અથવા ભૌતિક કે સ્થાવર મિલકતમાં કે તૈયાર માલસંગ્રહમાં પણ રોકાણ કરી શકે છે. પરંતુ તેમાં જામીનગીરીની સરખામણીએ અન્ય મિલકતોને રોકડમાં સરળતાથી રૂપાંતર કરી શકતા નથી. તેથી લોકો જામીનગીરીને વધારે પસંદ કરે છે.

જામીનગીરીના ભાવ અને વ્યાજદર વચ્ચે ઋણ સહસંબંધ છે. એટલે વ્યાજના દરમાં વધારો થતાં જામીનગીરીના ભાવમાં ઘટાડો થાય છે અને વ્યાજદરમાં ઘટાડો થતાં જામીનગીરીનાં ભાવમાં વધારો થાય છે. હવે લોકોને ભવિષ્યમાં વ્યાજદર વધવાની અપેક્ષા હોય તો તે પોતાની પાસે રહેલ રોકડ નાણાંથી જામીનગીરી ખરીદી કરે જેથી રોકડ નાણાંમાં ઘટાડો થાય છે. જ્યારે ભવિષ્યમાં વ્યાજદર ઘટવાની અપેક્ષા હોય તો જામીનગીરીનું વેચાણ કરીને લોકો હાથ પર વધારે નાણું રાખવા ઈચ્છે છે. આમ સદ્દાબજારમાં થતા ભાવોની ઉથલપાથલોનો લાભ લેવાં લોકો પોતાની પાસે નાણાં રાખે છે. તેજીના સમયમાં ઓછું નાણું હાથ પર રાખશે અને મંદીના સમયે વધારે નાણાં હાથ પર રાખશે. જે જામીનગીરીના ભાવોમાં વધારો થવાની અપેક્ષા હોય તેની સટોરિયાઓ આગળથી ખરીદી કરી લે છે અને જ્યારે ભવિષ્યમાં ભાવ ઊંચા જાય ત્યારે તે વેચી દઈને નફો મેળવે છે.

આમ આ બંને સ્થિતિને સારરૂપ મૂકીએ તો....

વ્યાજનો અપેક્ષિત દર	વ્યક્તિનું વર્તન	નાણાંની રોકડ માંગ
A વધવાની ધારણા	જામીનગીરીનું રોકડમાં રૂપાંતર	વધારો
B ઘટવાની ધારણા	રોકડનું જામીનગીરીમાં રૂપાંતર	ઘટાડો

9. 4. 2 વ્યાજદર ફેરફારની ધારણાઓ અને વ્યાજનો દર

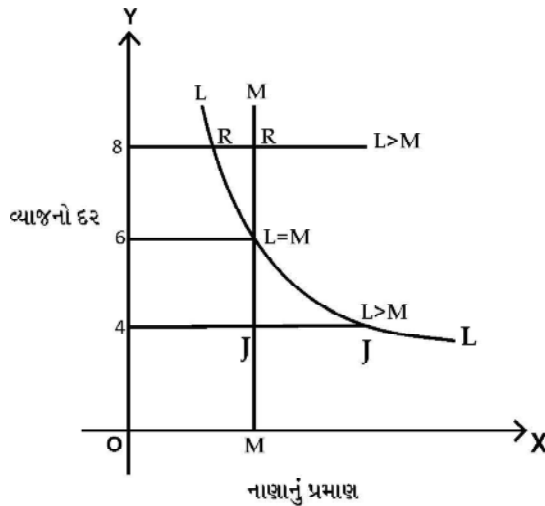
કેઈન્સ કહે છે કે અર્થતંત્રમાં બે પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ ધરાવતા લોકો હોય છે : (1) તેજીનું માનસ ધરાવતા લોકો જે જામીનગીરીના ભાવો વધવાની અપેક્ષા ધરાવતા હોય છે. (2) મંદીનું માનસ ધરાવતા લોકો જે એવું ધારે છે કે જામીનગીરીનાં ભાવોમાં ભવિષ્યમાં ઘટાડો થશે. બંને પ્રકારનાં લોકોનાં નિર્ણયો એકબીજાની વિરુદ્ધના હોય છે. જો એમ બંને કે બજારમાં તેજીવાળા અને મંદીવાળા બંનેનું પ્રમાણ સરખું હોય તે જામીનગીરીની ખરીદીની અસર વેચાણ દ્વારા દૂર થાય છે. જેથી વ્યાજદર સ્થિર રહે છે.

કોઈપણ સમયે બજારમાં જો તેજીવાળાઓનું મંદીવાળાઓ કરતાં પ્રભુત્વ હશે તો જામીનગીરીઓની ખરીદી વધશે અને વ્યાજદરમાં ઘટાડો થશે. આથી ઊલટું જ્યારે મંદીવાળાનું પ્રભુત્વ તેજીવાળા કરતા વધારે હશે તો જામીનગીરીઓનું વેચાણ વધશે, જેથી વ્યાજદરમાં ઘટાડો થાય છે. કેઈન્સ માને છે કે વર્તમાન બજાર વ્યવસ્થામાં ભિન્ન મતો ધરાવતા લોકો જોવા મળે છે. તે આર્થિક સ્થિરતાની દૃષ્ટિએ હિતાવહ છે. કારણ કે જો બધી વ્યક્તિ માત્ર મંદીવાળું માનસ ધરાવતી હોય તો વ્યાજદરમાં ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં ઘટાડો થાય છે. તેની અસર મૂડીરોકાણ પર પડતી આર્થિક અસ્થિરતા ઊભી થાય છે.

9. 4. 3 વ્યાજદરનું નિર્ધારણ :

વ્યાજનો દર અને રોકડ પસંદગી વચ્ચે વ્યસ્ત સબંધ છે. એટલે વ્યાજદર વધતાં રોકડ પસંદગીમાં ઘટાડો થાય અને વ્યાજદર ઘટતાં રોકડ પસંદગીમાં વધારો થાય છે.

આકૃતિ 9.1



આકૃતિમાં OX ધરી પર નાણાંનો પુરવઠો અને OY ધરી પર વ્યાજદર દર્શાવેલ છે. જ્યારે ડાબી બાજુએથી જમણીબાજુએ નીચે ઢળતી LL રેખા વ્યાજદર દર્શાવે છે અને બાદમાં તે OX ધરીને સમાંતર થતો જોવા મળે છે. જ્યારે OM જેટલો અર્થતંત્રમાં નાણાંનો પુરવઠો છે. જે વ્યાજદરને ધ્યાનમાં લીધા વગર જે-તે દેશની મધ્યસ્થ બેંક દ્વારા પૂરો પાડવામાં આવે છે.

હવે 6 ટકાના વ્યાજદર $L=M$ છે. એટલે કે રોકડ નાણાંની માંગ અને નાણાંનો પુરવઠો સરખા છે. જેને આપણે સમતુલાની સ્થિતિ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

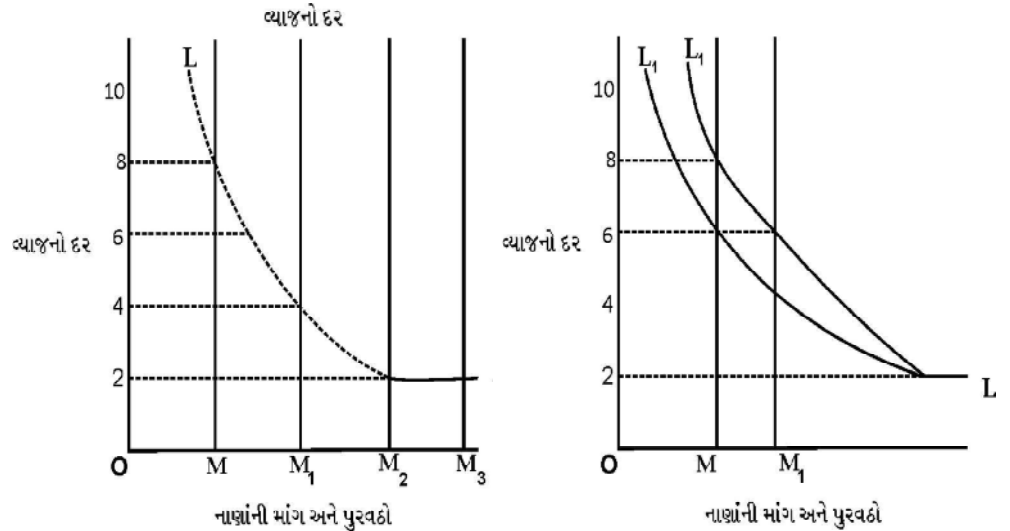
હવે 8 ટકાના વ્યાજદરે બંને પ્રકારની નાણાંની માંગ કરતાં RR જેટલી લોકો પાસે રોકડ પસંદગી છે. સામાન્ય વ્યાજદર કરતાં 8 ટકા વ્યાજદર વધુ હોવાથી લોકો ભવિષ્યમાં વ્યાજદર ઘટશે એવી અપેક્ષા રાખતા હોય છે. તેથી પોતાની પાસે રહેલ RR રોકડ પસંદગીથી જામીનગીરીથી ખરીદી કરશે. તેથી જામીનગીરીના ભાવ વધશે અને વ્યાજદરમાં ઘટાડો થશે. જ્યાં સુધી સમતુલા સુધી નહીં ઘટે ત્યાં સુધી આ પ્રક્રિયા ચાલુ રહેશે.

હવે 4 ટકાનો વ્યાજદર સામાન્ય સમતુલાના વ્યાજદર કરતાં ઓછો છે. જે બંને પ્રકારના નાણાંની માંગ, નાણાંના પુરવઠા કરતાં JJ જેટલી વધારે છે. હવે ભવિષ્યમાં વ્યાજદર વધવાની અપેક્ષા હોવાથી જામીનગીરીનું વેચાણ કરીને રોકડમાં રૂપાંતર કરશે. તેથી જામીનગીરીના પુરવઠામાં વધારો થશે, જે તેના ભાવમાં ઘટાડો થશે. જેમાં પરિણામ સ્વરૂપે વ્યાજદરમાં વધારો થશે.

9.4. 4સમતુલાના દરમાં ફેરફાર :

કેઈન્સના સિદ્ધાંતમાં નાણાંની માંગ અને નાણાંના પુરવઠા દ્વારા વ્યાજદર નક્કી થાય છે. જ્યારે બંનેમાંથી કોઈ એક પરિબળમાં ફેરફાર થાય તો સમતુલા દરમાં ફેરફાર થાય તે આ આકૃતિ દ્વારા દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે.

આકૃતિ : 9.2



ઉપરોક્ત બંને આકૃતિમાં OX ધરી પર નાણાંનો પુરવઠો અને OY ધરી પર વ્યાજદર દર્શાવવામાં આવેલ છે. LL અને LL₁ એ જુદી જુદી નાણાંની માંગ અને નાણાંના પુરવઠાએ વ્યાજદરની સમતુલા દર્શાવતી રેખા છે.

પ્રથમ આકૃતિમાં નાણાંના પુરવઠામાં વધારો થાય છે અને નાણાંની માંગને સ્થિર ધારવામાં આવી છે. નાણાંનો પુરવઠો OM થી વધીને MM₁ જેટલો થાય છે. જે દેશની મધ્યસ્થ બેંક જામીનગીરીની ખરીદી, અનામત પ્રમાણમાં ફેરફાર કે બેંકદરમાં ફેરફાર કરીને કરે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે નાણાંનો પુરવઠો અને વ્યાજદર વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ છે. જે અનુસાર નાણાંના પુરવઠામાં વધારો થતા વ્યાજદર 8 ટકાથી ઘટીને 4 ટકા જેટલો થાય છે. હજુ પણ જો નાણાં નાં પુરવઠામાં MM₁ થી MM₂ જેટલો વધારો થાય છે ત્યારે વ્યાજદર પણ ઘટીને 4 ટકાથી 2 ટકા જેટલો થાય છે. હજુ કેન્દ્રિય બેંક દ્વારા નાણાંના પુરવઠામાં M₁M₂ થી M₃M₄ વધારો કરવામાં આવે છે. પરંતુ વ્યાજદરમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી.

કેઈન્સ આ સ્થિતિને તરલતા બંધન તરીકે ઓળખે છે. નાણાંના પુરવઠામાં વધારો થતો હોવા છતાં વ્યાજદરમાં શા માટે ઘટાડો થતો નથી? કેઈન્સ જણાવે છે કે લોકો હવે એવી અપેક્ષા બાંધે કે વ્યાજદર આનાથી વધારે ઘટશે નહીં. પરંતુ ભવિષ્યમાં વ્યાજદરમાં વધારો થશે. તેથી લોકો રોકડ નાણાંનું જામીનગીરીમાં રોકાણ કરતા નથી. કારણ કે ભવિષ્યમાં વ્યાજદર વધવાનો હોવાથી જામીનગીરીના ભાવમાં ઘટાડો થશે. કેઈન્સ જણાવે છે કે અર્થતંત્રમાં આવી સ્થિતિમાં નાણાંના પુરવઠામાં ફેરફારની વ્યાજદર પર કોઈ અસર થતી નથી. જે નાણાકીય નીતિની મર્યાદા છે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો બીજી આકૃતિમાં નાણાંનો પુરવઠો સ્થિર ધારીને માત્ર નાણાંની માંગમાં વધારો થાય તો વ્યાજદરમાં વધારો થાય છે. આકૃતિમાં OM નાણાંના પુરવઠાએ પ્રથમ 8 ટકાના વ્યાજદરે - જેટલી નાણાંની માંગ છે. LL રેખા પરનું A બિંદુ દર્શાવે છે. હવે નાણાંની માંગમાં વધારો થતાં વ્યાજદર 8 ટકાથી વધીને 10 ટકા થાય છે જે આપણને આકૃતિમાં L_1L રેખા પરનું B બિંદુ દર્શાવે છે.

પરંતુ જો નાણાંના પુરવઠામાં અને નાણાંની માંગમાં એક્સરખા પ્રમાણમાં વધારો થાય તો વ્યાજદરમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. જે આકૃતિમાં LL રેખા પરના A બિંદુએથી L_1L રેખા પરના C બિંદુ દર્શાવે છે. જ્યાં 8 ટકા સ્થિર વ્યાજદર છે. તેમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી.

9. 4. 5 સિદ્ધાંતની મર્યાદા :

- (1) રોકડ પસંદગીના સિદ્ધાંતમાં માત્ર નાણાકીય પરિબળોને લક્ષમાં લેવામાં આવ્યા છે. જ્યારે બિન-નાણાકીય પરિબળો જેવા કે બચત, મૂડીની ભૌતિક ઉત્પાદકતા વગેરેની અવગણના કરે છે.
- (2) કેઈન્સના સિદ્ધાંતમાં સહકીય હેતુ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. પરંતુ લોકો વ્યાજદર સ્થિર હોવાની ધારણા કરે તો વ્યાજ નિર્ધારણ સમજાવી શકે નહીં.
- (3) કેઈન્સનો સિદ્ધાંત ટૂંકાગાળાનું વ્યાજ નિર્ધારણ સમજાવી શકે, લાંબાગાળાનું નહીં. કારણ કે લાંબાગાળે એ મૂડીની ઉત્પાદકતા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.
- (4) સમાજવાદી અર્થવ્યવસ્થામાં 'સહકીય હેતુ' માટેની માંગ સંભવી શકે નહીં. તેથી આવી અર્થવ્યવસ્થા સિદ્ધાંત વ્યાજદર સમજાવી શકે નહીં.

9. 4. 6 સિદ્ધાંતનું મહત્વ

શિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીઓ મંદીમાંથી અર્થતંત્રને બહાર લાવવા માટે નાણાંના પુરવઠામાં વધારો કરીને વ્યાજદર ઘટાડી મૂડીરોકાણમાં વધારો કરવાનું સૂચવે છે. પરંતુ કેઈન્સ માને છે મંદીના સમયે જો વ્યાજદર અતિ નિમ્ન હોય ત્યારે વ્યાજદર રેખા સંપૂર્ણ સપાટ બને છે. તેને 'Liquidity Trap' કહે છે. તેવા સમયે નાણાંના પુરવઠાની વ્યાજદર પર કોઈ અસર થતી નથી. તેથી તેવા સમયે નાણાકીય નીતિને બદલે રાજકોષીય નીતિ હેઠળ મૂડીની સીમાંત કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરીને મંદીને દૂર કરી શકાય છે, જે કેઈન્સનું આગવું પ્રદાન છે.

9. 5 IS-LM મોડલ

કેઈન્સનો સિદ્ધાંત નાણાં બજારની સમતુલા દ્વારા વ્યાજ નિર્ધારણ સમજાવે છે. જે નાણાંની માંગ અને નાણાંનો પુરવઠો સરખા થાય છે ત્યાં વ્યાજદર નક્કી થાય છે. જ્યારે ધિરણ ભંડોળના સિદ્ધાંત દ્વારા બચતનો પુરવઠો અને મૂડી-રોકાણની માંગ સરખા થાય ત્યાં વ્યાજદર નિર્ધારણ થાય છે. બંને સિદ્ધાંતો કોઈ એક પરિબળ પર ભાર મૂકી એક પરિબળની

ઉપેક્ષા કરે છે. વિક્સ અને હેન્સન નામના અર્થશાસ્ત્રી બંને પરિબળો (બંને બજાર)નો સમન્વય કરીને વ્યાજ-નિર્ધારણ સમજાવે છે તથા વ્યાજ એ નાણાકીય ઘટના છે કે વાસ્તવિક ઘટના છે તે વિવિધનું નિરાકરણ કરેલ છે. જેને આપણે IS-LM મોડેલ અથવા વ્યાજના આધુનિક સિદ્ધાંત તરીકે ઓળખીએ છીએ.

વ્યાજના આધુનિક સિદ્ધાંત અનુસાર વ્યાજનો દર ચાર પરિબળો પર આધાર રાખે છે :

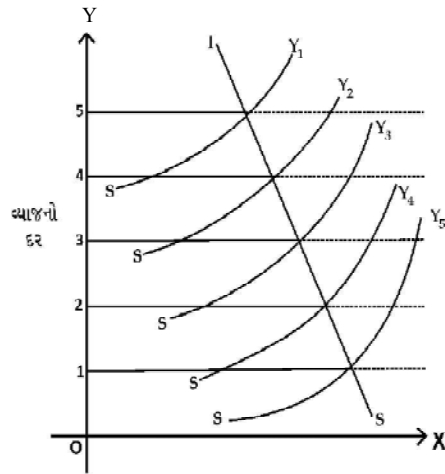
- (1) રોકાણની માંગ (મૂડીરોકાણ)
- (2) રોકાણનો પુરવઠો (બચત)
- (3) નાણાની માંગ (તરલતા પસંદગી)
- (4) નાણાંનો પુરવઠો

ઉપરોક્ત ચાર પરિબળોમાંથી પ્રથમ બે વસ્તુ બજારની સમતુલા દર્શાવે છે અને છેલ્લા બે નાણાં બજારની સમતુલા દર્શાવે છે. હિક્સ અને હેન્સન ચારેય પરિબળોનો સમન્વય કરીને IS-LM મોડેલ રજૂ કરેલ છે.

9.5.1 રોકાણની માંગ (I) અને રોકાણનો પુરવઠો (S)

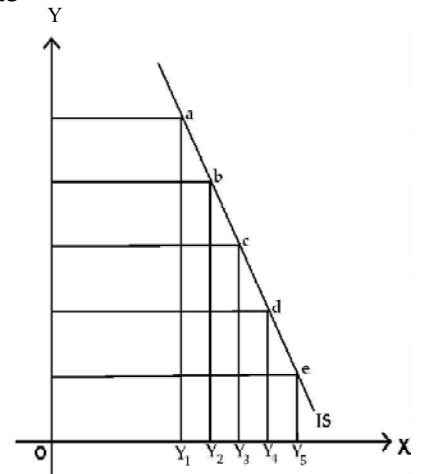
ધિરાણ-ભંગોળનાં સિદ્ધાંત અનુસાર બચતો, રોકડ સંગ્રહ અને અસંગ્રહ તેમજ નાણાંનું સર્જન વગેરેના કારણે બચતના પુરવઠામાં વધારો થાય છે. જે વ્યાજદરને ઘટાડે છે. જેના આધારે આપણને - રેખા પ્રાપ્ત થાય છે.

IS રેખા એ આવકના જુદા-જુદા ધોરણોએ વ્યાજદર અને મૂડીરોકાણ વચ્ચેનો સબંધ દર્શાવે છે. જેમ વ્યાજદર વધારે તેમ મૂડીરોકાણ ઓછું અને જેમ વ્યાજદર નીચો તેમ મૂડીરોકાણ વધારે, એટલે કે બંને વચ્ચે વ્યસ્ત સબંધ જોવા મળે છે. તેથી IS રેખા જમણી બાજુએથી ડાબી બાજુએ નીચે જતી રેખા જોવા મળે છે. આ રેખાનો ઢાળ કેટલો હશે ? તેનો આધાર વ્યાજદરમાં ફેરફાર થવાથી મૂડીરોકાણમાં કેટલો ફેરફાર થાય છે તેના પર રાખે છે.



બચત અને મૂડીરોકાણ

આકૃતિ 9.3



રા. આવકમાં વધારો

ઉપરોક્ત આકૃતિમાં પ્રથમ આકૃતિમાં OX ધરી પર બચત અને મૂડીરોકાણ દર્શાવામાં આવેલ છે. અને OY ધરી પર વ્યાજદર દર્શાવેલ છે SY_1, SY_2, SY_3, SY_4 અને SY_5 જુદી જુદી બચતરેખાઓ છે. તેને જોડતી IS રેખા છે. તેના દરેક બિંદુએ બચત અને મૂડીરોકાણ સરખા છે. આકૃતિમાં જોઈ શકાય છે કે બચતમાં જેમ જેમ વધારો થાય છે તેમ તેમ વ્યાજદરમાં

ઘટાડો થાય છે. વ્યાજદરમાં ઘટાડો થવાના પરિણામે મૂડી રોકાણમાં વધારો થાય. તેના આધારે આકૃતિ-2 IS રેખા તારવવામાં આવેલ છે.

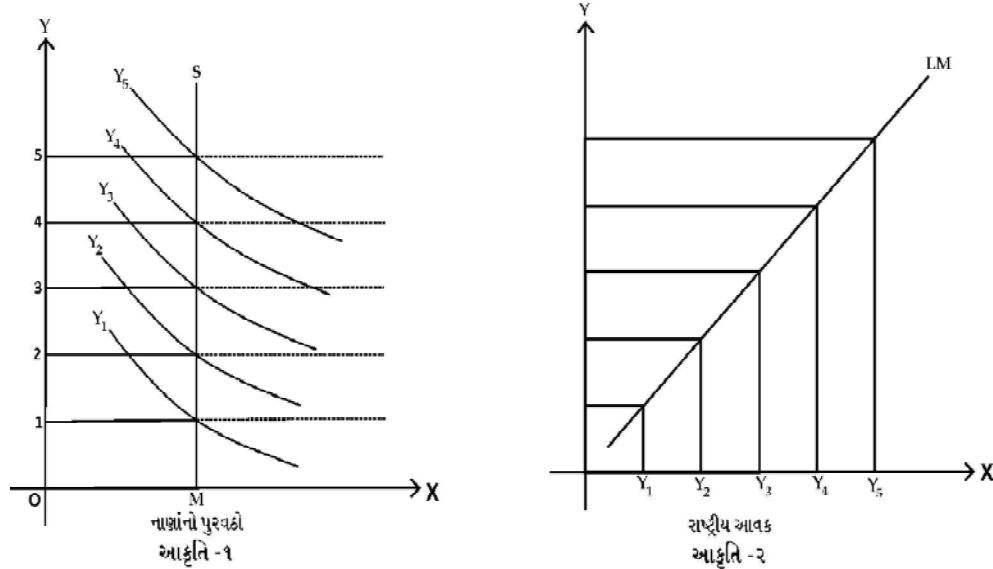
આમ, વ્યાજદર અને મૂડીરોકાણ વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ છે. વ્યાજદરમાં ઘટાડાને પરિણામે મૂડી રોકાણમાં વધારો થાય છે. પરિણામે કુલ રાષ્ટ્રીય આવકમાં વધારો થાય છે. આનાથી વિપરીત સ્થિતિ વ્યાજદરમાં વધારો થવાથી રાષ્ટ્રીય આવકમાં ઘટાડો થાય છે. જે આકૃતિ-2માં જોઈ શકાય છે.

9.5.2 LM રેખાની પ્રાપ્તિ (નાણાંની માંગ અને નાણાંનો પુરવઠો)

કેઈન્સના સિદ્ધાંત દ્વારા આપણે જુદા જુદા આવકના સ્તરે તરલતા પસંદગીનું પ્રમાણ અલગ અલગ હોય છે તે જોયું. આ બાબતને આપણે નાણાં પુરવઠા સાથે એકત્રિત રીતે લઈએ તો આપણને LM રેખા મળે છે. તે રેખા જુદી જુદી આવકનાં સ્તરે વ્યાજદર કેટલો હશે તેની જાણકારી આપે છે.

આકૃતિ 9.4માં OX ધરી પર નાણાંનો પુરવઠો અને OY ધરી પર વ્યાજદર દર્શાવવામાં આવેલ છે. SM રેખા નાણાંની પુરવઠા રેખા છે. Y_1, Y_2, Y_3, Y_4 અને Y_5 લોકોની જુદી જુદી આવક તરલતા પસંદગી દર્શાવે છે. જેમ જેમ તરલતા પસંદગીમાં વધારો થાય છે તેમ તેમ વ્યાજદરમાં પણ વધારો થાય છે. કારણ કે નાણાંનો પુરવઠો સ્થિર છે. આ બાબતને આકૃતિમાં Y_1 થી Y_5 સુધી રેખાઓ દર્શાવે છે.

આકૃતિ 9.4



આકૃતિમાં જોઈ શકાય છે કે જેમ જેમ આવકમાં વધારો થાય છે તેમ તરલતા પસંદગી વધે છે અને તેથી વ્યાજદરમાં પણ વધારો થાય છે. આથી LM રેખા ડાબી બાજુએથી જમણી બાજુએ ઉપર તરફ જતી ધન ઢાળ ધરાવતી રેખા છે. જેને આપણે આકૃતિ-2માં જોઈ શકીએ છે.

- LM રેખાનો ઢાળ (નાણાંનો પુરવઠો સ્થિર)

LM રેખાનો ઢાળ રાષ્ટ્રીય આવક અને વ્યાજદરમાં થતાં ફેરફારના કારણે નાણાંની માંગમાં થતા ફેરફાર પર આધાર રાખે છે. રાષ્ટ્રીય આવકમાં થતાં ફેરફારના કારણે માંગમાં થતો ફેરફાર વધારે હોય તો LM રેખાનો ઢાળ વધારે હોય છે. જ્યારે વ્યાજદરમાં ફેરફારના કારણે માંગમાં થતો ફેરફાર વધારે હોય ત્યારે LM રેખાનો ઢાળ ઓછો હોય છે એટલે LM રેખા સપાટ હશે. જ્યારે રાષ્ટ્રીય આવકમાં ફેરફાર થવાના કારણે નાણાંની માંગમાં

જે ફેરફાર થાય છે. તે માંગ માત્ર સોદાકીય હેતુ માટેની જ માંગ હોય છે. તે લોકોની ઉપભોગ વૃત્તિ બતાવે છે. જ્યારે વ્યાજદરના ફેરફારના કારણે નાણાંની માંગમાં થતો ફેરફાર સદ્દાકીય હેતુ માટેની નાણાંની માંગ હોય છે.

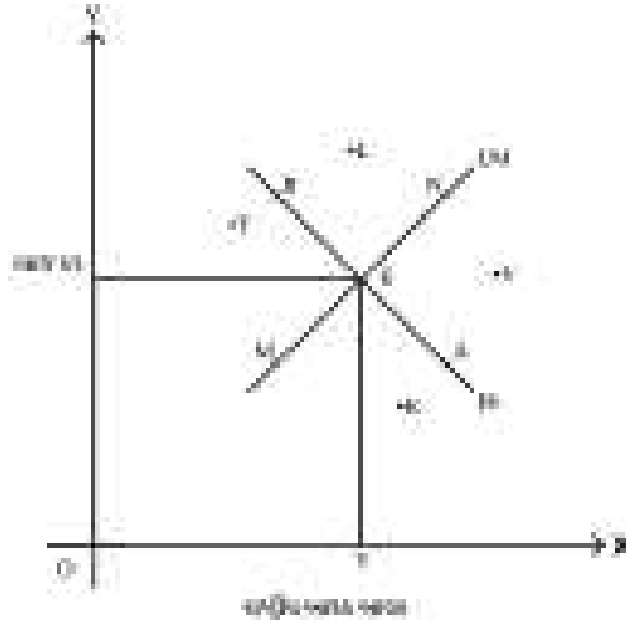
આમ જ્યારે વ્યાજના દરમાં ફેરફારના કારણે કે રાષ્ટ્રીય આવકના ફેરફારના કારણે નાણાંની માંગમાં ફેરફાર થાય ત્યારે માત્ર LM રેખાના ઢાળમાં બદલાવ થાય છે.

9.5.3 આવક અને વ્યાજ નિર્ધારણ

IS રેખા એ વસ્તુ બજારની સમતુલા દર્શાવે છે. તેના પરનાં દરેક બિંદુએ બચત, મૂડીરોકાણ અને ઉત્પાદન સરખું હોય છે. જ્યારે LM રેખા એ નાણાં બજારની સમતુલા દર્શાવે છે. તેના દરેક બિંદુએ નાણાંની માંગ, નાણાંનો પુરવઠો સરખા હોય છે. તેથી IS રેખા અને LM રેખા બંને એકબીજાને છેદે ત્યાં બંને બજારોમાં સમતુલા મળે છે. જેને આપણે આકૃતિ દ્વારા જોઈએ તો...

આકૃતિ 9.5માં OX ધરી પર આવક અને OY ધરી પર વ્યાજદર દર્શાવવામાં આવેલ છે. IS રેખા વસ્તુબજારની સમતુલા અને LM રેખા નાણાંબજારની સમતુલા દર્શાવે છે. બંને રેખા E બિંદુએ એકબીજાને છેદે છે ત્યાં બંને બજારોમાં સમતુલા મળે છે.

આકૃતિ 9.5



આ સિવાયના અન્ય બિંદુઓ અસમતુલા દર્શાવે છે. M અને N બિંદુએ માત્ર નાણાંબજારની સમતુલામાં છે. પરંતુ વસ્તુ બજાર અસમતુલામાં છે. જ્યારે A અને B બિંદુએ વસ્તુ બજારમાં સમતુલા છે પરંતુ નાણાં બજારમાં અસમતુલા છે. જ્યારે IS રેખાની ડાબી બાજુએ આવેલા દરેક બિંદુ બચત કરતાં મૂડી રોકાણ વધારે તેથી વસ્તુ બજારમાં અસમતુલા છે. જ્યારે ISથી જમણી બાજુએ આનાથી વિપરિત સ્થિતિ જોવા મળે છે. જ્યારે LM રેખાની જમણી બાજુના બિંદુએ નાણાંના પુરવઠા કરતાં માંગ વધુ હોય છે. જ્યારે LM ડાબી બાજુના બિંદુ વિપરિત સ્થિતિ જોવા મળે છે. આમ, ટૂંકમાં કહીએ તો માત્ર E બિંદુએ બંને બજારોની સમતુલા દર્શાવે છે. ત્યાં વ્યાજદર નક્કી થાય છે.

આમ હિક્સ અને હેન્સન IS-LM મોડલમાં એક સાથે વસ્તુબજાર અને નાણાં બજારમાં સમતુલા દર્શાવે છે. પરંતુ આ સમતુલા સંખ્યાબંધ પરિબળો વડે બદલાઈ શકે

છે. IS, LM રેખાઓમાં પરિવર્તન થતાં વ્યાજનો દર અને આવકનું ધોરણ બંનેમાં ફેરફાર થાય છે. આ ઉપરાંત સમતુલામાં ફેરફાર લાવતા અન્ય પરિબળો જેવા કે -

- (1) બચતમાં થતો ફેરફાર
- (2) રોકાણમાં થતો ફેરફાર
- (3) તરલતા પસંદગીમાં થતો ફેરફાર
- (4) નાણાંના પુરવઠામાં થતો ફેરફાર
- (5) રોકાણ અને નાણાંના પુરવઠામાં થતો સમાંતર ફેરફાર
- (6) સરકારી ખર્ચમાં અને કરવેરામાં થતા ફેરફારો
- (7) લોકોની ઉપભોગ-વૃત્તિમાં અને કિંમતમાં થતાં ફેરફાર

આમ ઉપરોક્ત પરિબળોમાં ફેરફાર થવાથી IS-LM રેખામાં ફેરફાર થાય છે. જેથી વ્યાજદર અને રાષ્ટ્રીય આવકમાં ફેરફાર થાય છે.

હિક્સ અને હેન્સન સિદ્ધાંતનું મૂલ્યાંકન :

પ્રશિષ્ટ સિદ્ધાંત અને કેઈન્સના સિદ્ધાંતનો સુવ્યવસ્થિત સમન્વય કરીને હિક્સ અને હેન્સને IS-LM રેખાઓની મદદથી વ્યાજના દરની વ્યવસ્થિત, તર્કબદ્ધ અને અસરકારક સમજૂતી આપી છે. નાણાકીય અને વાસ્તવિક પરિબળોનો સમન્વય કર્યો છે. આ ઉપરાંત તેમણે નાણાકીય અને રાજકોષીય નીતિનો પણ સમન્વય કર્યો છે. જે સિદ્ધાંતનું ચડિયાતાપણું અને અસરકારકતા બતાવે છે. આમ છતાં આ સિદ્ધાંતમાં વસ્તુઓના ભાવો ફેરફાર થવાની શક્યતાની અવગણના કરવામાં આવી છે. કારણ કે નાણાંનો પુરવઠો, વપરાશવૃત્તિ, તરલતા પસંદગી, મૂડીરોકાણ વગેરેમાં ફેરફાર થવાથી માત્ર વ્યાજદર અને આવકની સપાટીમાં જ ફેરફાર થતો નથી. પરંતુ કિંમત સ્તરમાં પણ ફેરફાર થાય છે. જે સિદ્ધાંતની ક્ષતિ જણાય છે.

9.6 સારાંશ

વ્યાજના સિદ્ધાંતો વિવિધ દૃષ્ટિકોણને ધ્યાનમાં લઈને અર્થશાસ્ત્રીઓ દ્વારા સિદ્ધાંતો આપવામાં આવ્યા છે. તેમાંથી પ્રસ્તુત એકમમાં બે સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કર્યો. તેમાં રોકડ પસંદગીનો સિદ્ધાંત એ સમજાવે છે કે મંદીના સમયમાં નાણાંના પરિમાણમાં વધારો કરતાં વ્યાજદર ઘટશે અને મૂડીરોકાણ વધશે તેમજ અર્થતંત્ર મંદીમાંથી મુક્ત થશે. પરંતુ અતિનિમ્ન વ્યાજદરો હોય અને અર્થતંત્ર રોકડ પસંદગીની જાળમાં ફસાઈ જાય ત્યારે તો તેને નિવારવા રાજકોષીય નીતિ હેઠળ મૂડીની સીમાંત કાર્યક્ષમતા વધારવી જોઈએ, તે કેઈન્સનું મહત્વનું પ્રદાન હતું. જ્યારે હિક્સ અને હેન્સને વસ્તુ બજારની સમતુલા અને નાણાં બજારની સમતુલા દ્વારા બંને સમન્વય કરીને તરલતા પસંદગીનો સિદ્ધાંત અને ધિરાણ-ભંડોળનાં સિદ્ધાંતમાં ખૂટતી કડીઓનો ઉમેરો કર્યો છે. નાણાકીય પરિબળો અને વાસ્તવિક પરિબળોનો સમન્વય કરી વ્યાજ-નિર્ધારણ સમજવાનો પ્રયાસ કરેલ છે.

9.7 ચાવીરૂપ શબ્દો

- (1) વ્યાજ : મૂડીના વપરાશ બદલ મૂડીપતિને મળતા વળતરને વ્યાજ કહે છે.
- (2) તરલતા (Liquidity) : એટલી કોઈ પણ અસ્કયામત (asset)ને રોકડ નાણાંમાં રૂપાંતરિત કરવાની સહજતા.
- (3) ધિરાણ ભંડોળ : સામાન્ય અર્થમાં ધિરાણ માટે ઉપલબ્ધ નાણાંભંડોળ (નાણાંનો

પુરવઠો)

- (4) તરલતા જાળ (Liquidity trap) : એવી સ્થિતિ જેમાં નાણાંના પુરવઠામાં થતો વધારો વ્યાજદરમાં ઘટાડો નિપજાવી શકતો નથી.
- (5) જામીનગીરી : વિવિધ પ્રકારની નાણાકીય અસ્કયામતોને આવરી લેતો શબ્દ, તેમાં સામાન્ય રીતે સરકારી જામીનગીરી શેર, ડિબેન્ટ્ચર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- (6) મૂડીરોકાણ : મૂડી સાધનોનાં જથ્થાને વાસ્તવિક રીતે ટકાવી રાખવા કે તેમાં વધારો કરવા માટે કરવામાં આવતો ખર્ચ.
- (7) બોન્ડ : જેના પર ચૂકવવામાં આવનારા વ્યાજનો દર નિશ્ચિત હોય તેવો લોનપત્ર અથવા જામીનગીરી.
- (8) નાણાકીય નીતિ : મધ્યસ્થ બેંક દ્વારા બેંકદર, જામીનગીરીનું ખરીદ-વેચાણ, અનામત પ્રમાણે ફેરફાર વગેરે ગુણાત્મક અને પરિણાત્મક સાધનો વડે આર્થિક ઉદ્દેશો હાંસલ કરવાની નીતિનો છે.
- (9) બચતો : ચાલુ આવકનો જે ભાગ વર્તમાનમાં વપરાશ પાછળ ખર્ચાતો નથી તે.

9.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

- નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો
 1. કેઈન્સનો તરલતા પસંદગી સિદ્ધાંત સમજાવો.
 2. IS રેખાનો અર્થ આપી તેની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે સમજાવો.
 3. LM રેખાનો અર્થ જણાવી LM રેખાની ઉત્પત્તિ જણાવો.
 4. IS-LM રેખા દ્વારા વ્યાજ નિર્ધારણ સમજાવો.
 5. હિક્સ અને હેન્સન સિદ્ધાંત જણાવી ચર્ચિતપણું દર્શાવો.
- નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો
 1. નાણાંનો અર્થ જણાવી તેની માંગના વિવિધ હેતુઓ જણાવો.
 2. કેઈન્સનો સિદ્ધાંત માત્ર નાણાકીય ઘટના છે સમજાવો.
 3. IS-LM મોડેલ દ્વારા વસ્તુ બજાર અને નાણાં બજારની સમતુલા જણાવો.
 4. કેઈન્સના સિદ્ધાંતની મર્યાદા જણાવો.
 5. સરકારીય હેતુ માટે થતી નાણાંની માંગ અને વ્યાજદરનું નિર્ધારણ સમજાવો.
 6. વ્યાજદર એ બચત અને મૂડીરોકાણ વચ્ચે સમતુલા લાવનાર પરિબળ છે સમજાવો.
- ખાલીજગ્યા પૂરો
 1. તરલતા પસંદગીનો સિદ્ધાંત દ્વારા આપવામાં આવ્યો.

(અ) કેઈન્સ	(બ) હિક્સ
(ક) હેન્સન	(ડ) એડમ સ્મિથ
 2. તરલતા પસંદગીના સિદ્ધાંત અનુસાર સરકારીય હેતુ માટે નાણાંની માંગ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

- (અ) વ્યાજદર (બ) આવક
(ક) બચત (ડ) મૂડીરોકાણ
3. તરલતા પસંદગીના સિદ્ધાંત મુજબ જામીનગીરીના ભાવ અને વ્યાજદર વચ્ચે સંબંધ જોવા મળે છે.
(અ) ધન (બ) વ્યસ્ત
(ક) સંપૂર્ણ ધન (ડ) સંપૂર્ણ વ્યસ્ત
4. તરલતા પસંદગીના સિદ્ધાંત અનુસાર સોદાકીય અને સાવચેતીના હેતુ માટેની નાણાંની માંગ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.
(અ) આવક (બ) વ્યાજદર
(ક) બચત (ડ) મૂડીરોકાણ
5. રોકડ પસંદગી સ્થિર રહે અને નાણાંના પુરવઠામાં વધારો થાય તો
(અ) વ્યાજદરમાં વધારો (બ) વ્યાજદરમાં ઘટાડો
(ક) વ્યાજદર સ્થિર (ડ) વ્યાજદર અનિશ્ચિત
6. તરલતા પસંદગી સિદ્ધાંત અનુસાર અતિનિમ્ન વ્યાજદરે તરલતા પસંદગી રેખા બને છે.
(અ) સંપૂર્ણ મૂલ્ય સાપેક્ષ (બ) અપૂર્ણ મૂલ્ય અનપેક્ષ
(ક) એકમ મૂલ્ય સાપેક્ષ (ડ) મૂલ્ય સાપેક્ષ
7. સંપૂર્ણ મૂલ્ય સાપેક્ષ તરલતા પસંદગીની રેખાને કહે છે.
(અ) તરલતા બંધન (બ) પુરવઠા બંધન
(ક) આવક બંધન (ડ) વસ્તુ બંધન
8. તરલતા બંધનની મર્યાદા દર્શાવે છે.
(અ) રાજકોષીય નીતિ (બ) નાણાકીય નીતિ
(ક) સરકારી નીતિ (ડ) વ્યાપાર નીતિ
9. વ્યાજદર અને મૂડી રોકાણ વચ્ચે સંબંધ જોવા મળે છે.
(અ) ધન (બ) સહસંબંધ
(ક) વ્યસ્ત (ડ) સીધો
10. વસ્તુ બજારમાં બચત, મૂડીરોકાણ, વ્યાજ, ઉત્પાદન અને માંગમાં સમતુલા દર્શાવતી રેખા તરીકે ઓળખાય છે.
(અ) IL રેખા (બ) IS રેખા
(ક) LM રેખા (ડ) IM રેખા
11. IS રેખાનો ઢાળ પર આધાર રાખે છે.
(અ) વ્યાજદર અને મૂડીરોકાણ (બ) રાષ્ટ્રીય આવક અને મૂડીરોકાણ
(ક) વસ્તુનું ઉત્પાદન અને માંગ (ડ) વસ્તુના પુરવઠા

12. LM રેખાનો ઢાળ પર આધાર રાખે છે.
 (અ) વ્યાજદર અને બચત (બ) વ્યાજદર અને નાણાંનો પુરવઠો
 (ક) વ્યાજદર અને નાણાંની માંગ (ડ) નાણાંનો પુરવઠો
13. નાણાંની માંગ સ્થિર હોય અને નાણાંના પુરવઠામાં વધારો થાય તો
 (અ) LM રેખાનો ઢાળ બદલાય (બ) LM રેખાનું સ્થાન ફેરફાર
 (ક) LM સ્થિર (ડ) IS રેખા સ્થિર
14. IS-LM મોડેલ દ્વારા આપવામાં આવ્યું.
 (અ) કેઈન્સ (બ) ફિશર
 (ક) હિક્સ અને હેન્સન (ડ) કેઈન્સ અને હિક્સ
15. વસ્તુબજાર અને નાણાંબજારનો સમન્વય સિદ્ધાંતમાં જોવા મળે છે.
 (અ) તરલતા પસંદગી (બ) ધિરાણ ભંડોળ
 (ક) IS-LM સિદ્ધાંત (ડ) બચત ભંડોળ
16. વ્યાજ એ માત્ર નાણાકીય ઘટના છે એવું સિદ્ધાંત જણાવે છે.
 (અ) તરલતા પસંદગી (બ) ધિરાણ ભંડોળ
 (ક) IS-LM મોડેલ (ડ) ઉપરોક્ત બધાં જ
- ઉપયોગી પુસ્તકો
 - (1) આર્થિક સિદ્ધાંતો - ડૉ. એમ.એન રાવળ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય અમદાવાદ.
 - (2) અર્થશાસ્ત્રમાં સિદ્ધાંતો - શ્રી એચ. કે. ત્રિવેદી, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.
 - (3) Macroeconomic Theory, Lovely Professional Uni. Phagwara.
 - જવાબો
 - (1) (અ) કેઈન્સ (9) (ક) વ્યસ્ત
 - (2) (અ) વ્યાજદર (10) (બ) IS રેખા નાણાંની માંગ
 - (3) (બ) વ્યસ્ત (11) (અ) વ્યાજદર અને મૂડીરોકાણ
 - (4) (અ) આવક (12) (ક) વ્યાજદર અને નાણાંની માંગ
 - (5) (બ) વ્યાજદરમાં ઘટાડો (13) (બ) LM રેખાના સ્થાનમાં ફેરફાર
 - (6) (અ) સંપૂર્ણ મૂલ્ય સાપેક્ષ (14) (ક) હિક્સ અને હેન્સન
 - (7) (અ) તરલતા બંધન (15) (ક) IS-LM સિદ્ધાંત
 - (8) (અ) નાણાકીય નીતિ (16) (અ) તરલતા પસંદગી